

Hafızlığı Muhafaza Yöntemleri: Hafızlığı Muhafaza Edenler Üzerine Nitel Bir Araştırma

Methods of Preserving the Hifz: A Qualitative Research on People Who Preserve the Qur'an Memorization.

Doç. Dr. Cemil OSMANOĞLU

osmanoglu@erciyes.edu.tr

Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı

Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Religious Education

 [0000-0003-3088-8357](https://orcid.org/0000-0003-3088-8357)

Mine TAŞKIN

minetaskin77@gmail.com

Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sinop University, Institute of Social Sciences

 [0009-0002-7014-0597](https://orcid.org/0009-0002-7014-0597)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

18 Kasım/November 2023

Kabul Tarihi / Accepted

11 Şubat / February 2024

Yayın Tarihi / Published

15 Mart / March 2024

Atıf Bilgisi / Cite as:

Osmanoğlu, Cemil, Taşkın, Mine "Hafızlığı Muhafaza Yöntemleri: Hafızlığı Muhafaza Edenler Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 370, 398.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1392632>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Hafızlığı Muhafaza Yöntemleri: Hafızlığı Muhafaza Edenler Üzerine Nitel Bir Araştırma

Öz ► İslam eğitim geleneğinde önemli bir yaygın eğitim uygulaması olan hafızlık, günümüzde de önemini korumaktadır. Bununla birlikte hafız olanların Kur'an ezberini ne ölçüde muhafaza edebildikleri önemli bir tartışma konusudur. Bu araştırmanın temel amacı hafızlığını ileri yaşlara kadar başarılı biçimde muhafaza etmiş kişilerin Kur'an ezberini muhafaza yöntemleri ile bu yöndeki çabalarının arkasında temel saikleri ortaya koymaktır. Durum çalışması deseni, kartopu örneklem tekniği ve yarı yapılandırılmış görüşme formuyla araştırmada 55 hafızın görüşüne başvurulmuştur. Araştırma sonucunda çalışma grubunu oluşturan hafızların ezberini korurken en yaygın uygulama olarak, çoğunlukla günlük rutin tekrarlar yaptıkları görülmüştür. Ardından, yine katılımcıların sırasıyla özel tekrar programı uygulamak, meslek gereği ders dinlemeleri yapmak ve belirli zaman dilimlerinde okumak şeklinde uygulamalar yaptıkları anlaşılmıştır. Söz konusu hafızlara bu yöndeki çabalarının arkasındaki temel saikler sorulduğunda ise onların sırasıyla, hafızlığın değerine olan inançtan, Kur'an sevgisinden, aile ve hoca etkisinden, Ahiret inancı ve Allah sevgisinden söz ettikleri anlaşılmıştır. Yine bu kapsamda onlar yer yer sorumluluk gibi vicdani hislerden, hatimle namaz kıldırma gibi bir takım kişisel arzu ve uygulamalardan söz etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Kur'an, Hafızlık, Hafızlık eğitimi, Hafızlığı muhafaza.

Methods of Preserving the Hifz: A Qualitative Research on People Who Preserve the Qur'an Memorization.

Abstract ► The main purpose of this research is to reveal the methods of preserving the memorization of the Quran by people who have successfully preserved their hifz until old ages and the basic factors behind their efforts in this direction. The opinions of 55 hafiz were consulted in the research using the case study design, snowball sampling technique, and semi-structured interview form. As a result of the research, it was seen that the memorizers in the study group mostly made daily routine repetitions as the most common practice while preserving their hifz. Then, it was understood that the participants implemented practices such as applying a special repetition program, listening as part of their profession, and reading in certain periods of time. When the participants in the research were asked about the main factors behind their efforts to preserve their Qur'an memorization, it was grasped that they mentioned their belief in the meaning of memorization, their love of the Qur'an, the influence of their family and teacher, their belief in the Hereafter and their love of Allah, respectively. In this context, they also talked about feelings such as responsibility and some personal desires and practices such as leading prayers with hatim.

Keywords: Religious education, Qur'an, Qur'an memorization, Hifz training, Preservation of Qur'an memorization.

Giriş

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'ı baştan sonra ezberlemek anlamında kullanılan hafızlık, İslam'ın ilk asırlarından bu yana Müslümanlarının ilgisini çekmiş önemli bir uygulamadır.¹ Günümüzde dünyanın çok farklı ülke ya da bölgelerinde farklı metotlarla Kur'an ezberlemeye dönük hafızlık eğitimi uygulamaları devam etmektedir.² Farklı mekanlarda/eğitim

¹ Muhaidi Mustaffa Al Hafiz vd., "Historiography of Quranic Memorization from the Early Years of Islam until Today", *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7/1 (2016), 279-283.

² Muhammad Hafiz Saleh vd., "Developing An Effective Quran Memorisation Technique Using Fuzzy Delphi Method", *Al-Qanadir: International Journal of Islamic Studies* 7/1 (2017), 10-15; Mariam Adawiah Dzulkifli - Abdul Kabir

kurumlarında ve farklı metotlarla olsa bile Kur'an ezberine dönük uygulamalar genelde hazırlık, ezberleme ve pekiştirme şeklinde üç aşamada gerçekleştirilmektedir.³ Nitelikli bir hafızlık eğitiminde, hazırlık aşamasında yapılan uygulamalar⁴ ile ezber sürecinde geçirilen yaşantıların⁵ etkililiği yanında ezber sonrasında yapılan tekrar ve pekiştirme çabalarının da büyük önemi bulunmaktadır.⁶ Humsî nitelikli bir hafızlık eğitiminde düzenli tekrarların önemi üzerinde durmuş, ezber bittikten sonra yapılan tekrarları Kuran'ı yediye bölerek yapılan tekrarlar, her on günde bir hatim yapma şeklindeki tekrarlar, her haftaya iki ya da üç cüz tahsis etme şeklinde yapılan tekrarlar, her gün bir cüz okuma şeklinde yapılan tekrarlar olarak incelemiş, son iki tekrar şeklinin ezberlerde zayıflık ve gevşeklik ortaya çıkabileceğini, zaruri durumlar dışında bunlara başvurmanın doğru olmadığını belirtmiştir.⁷

Hafızlığa yönelimde erken yaşlarda çevresel figürlerin (ebeveyn, hoca vb.), ergenlik ve sonrasında ise içsel motivasyon kaynakları ile kişinin kendi istek ve yöneliminin güçlü olduğunu bilinmektedir.⁸ Başarılı hafızlarla yapılan görüşmeler onları hafızlığa yönlendiren, hafızlıkta zaman zaman yaşadıkları tıkanmaları aşmalarına yardım eden güçlü, içsel motivasyon kaynakları olduğunu göstermektedir.⁹ Görme engelli hafızlarla yapılan bir araştırmada onları hafızlığa yönlendiren ve bu süreçte onları destekleyen öz düzenleme becerilerinin güçlü olduğu ifade edilmiştir.¹⁰ Bununla beraber, yapılış süreci ve motivasyon kaynakları ne kadar etkili olursa olsun hafızlığı ileri yaşlara kadar unutmadan, zamanın olumsuz etkilerine karşı koruyarak muhafaza etmek hafızlık eğitimi ile hafızların önünde önemli bir problem olarak durmaktadır.¹¹ Din görevlileriyle yapılan bir araştırmada hafızlık

Hussain Solihu, "Methods of Qur'anic Memorisation (Hifz): Implications for Learning Performance", *Intellectual Discourse* 26/2 (2018), 931-947.

³ M. Utsman Arif Fathah Rohmad, "Juz'i Method: The Technique of Speeding up The Memorization of the Quran at the Pondok Tahfidz Islamic Centre Bin Baz", *International Journal of Social Science and Human Research* 5/9 (2022), 4086-4088.

⁴ Cemil Osmanoğlu, "Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk", *Erciyes Akademi* 36/4 (2022), 2065-2085.

⁵ Mustafa Atilla Akdemir, "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık", *Usûl İslam Araştırmaları* 13/13 (2010), 21-40.

⁶ Mustafa el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur'an-ı Kerim'i Ezberleme ve Muhafazası*, çev. Necdet İçel (İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2014).

⁷ el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur'an-ı Kerim'i Ezberleme ve Muhafazası*, 110-111.

⁸ Eva Latipah, "Motives, Self-Regulation, and Spiritual Experiences of Hafizh (The Qur'an Memorizer) in Indonesia", *International Journal of Instruction* 15/1 (2022), 665.

⁹ Cemil Osmanoğlu - Ayşe Nur Göksun, "Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 117-201.

¹⁰ Riza Kurniawan Taufik vd., "Preserving Qur'an Through Blind Eyes: Self-Regulation of Blind People in Memorizing the Qur'an", *Journal of Disability & Religion* (2022), 1-12, DOI: 10.1080/23312521.2022.2133788.

¹¹ Muhammed Şevki Aydın, "Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 23-24.

yapmış fakat mevcut durumda hafızlığı zayıflamış katılımcıların %90,5'inin hafızlığını yeniden ele almak ve sağlamlaştırmak istediği belirtilmiştir.¹²

İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde ezberi koruma yönünde çeşitli çabaların sergilendiği, farklı yöntem, teknik ve araçlarla ezberi güçlendirme ve pekiştirme çalışmaları yapıldığı görülmektedir.¹³ Türkiye'de, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından 2019 yılında hafızlıkları yeterince sağlam olmayan diyanet personelinin hafızlıklarının pekiştirilmesi, talim ve mûsikî alanlarındaki bilgi ve becerilerinin geliştirilmesi amacıyla Hafızlığı Muhafaza Hizmet İçi Eğitim Programı hazırlanmıştır.¹⁴ Bu tür çabalarda, okuma (sosyal ortamlarda, online- of line bulut sınıfları), dinleme, toplu tekrarlar, bireysel karşılıklı tekrar, teknolojik araçları kullanarak yazma ve test çalışmaları (üst bilişsel değerlendirme araçları) yapma gibi uygulamalara dikkat çekilmektedir.¹⁵ Kurum ve program bazında yapılan tekrar çalışmalarının etkililik ve verimliliği konusunda yeterli araştırma yapılmamıştır. Bununla beraber üniversite yaşamına devam etmekte olan birçok hafızın üniversite öğrencisi olmanın yükümlülükleri, denetimsizlik, kurumsal destek zayıflığı ve genişleyen özgürlükler bağlamında ezberiyle yeterince ilgilenemediği, yapılan tekrar çabalarının cız kaldığı vurgulanmıştır.¹⁶ Konya'da bulunan hafızlık pekiştirme liseleri üzerine yapılan bir araştırmada ortaokul düzeyinde hafızlığını tamamlamış ve lisede hafızlık pekiştirme programına devam etmekte olan bir çok öğrencide mental ve dini yorgunluk olduğu, hafızlık diploması sonrası belli bir rehabetin geliştiği ifade edilmiştir.¹⁷ Bu durumda hafızlık sonrasında, ezberi koruma yönünde yapılan bireysel çabalara odaklanmak ve hafızlığını uzun yıllar korumuş hafızların deneyimlerini araştırmak anlamlı olabilir.

Hafızlık bir süre Kur'an ile meşgul olup akabinde onu bırakmayı değil, tüm hayat boyunca ezberle meşgul olmayı gerektirmektedir. Yani hafızlık biten ya da sonu olan bir eğitim değildir, denebilir. Kur'an'ın fazileti ile onu ezberleyip akabinde unutma (Lafız, mana ve hayat

¹² Abdullah Emin Çimen, "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metot Denemesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 138.

¹³ Fatimah Zaharah Ismail vd., "Retaining Quranic Memorisation for Huffaz at the Malaysian Tertiary Institutions: Key Challenges and Future IoT Potentialities", *2019 7th International Conference on Future Internet of Things and Cloud Workshops (FiCloudW)* (Turkey: IEEE, 2019), 26-30; Mustafa Başkonak, *Örgün Eğitimde Hafızlık Sağlama* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022).

¹⁴ DİB, *Hafızlığı Muhafaza Hizmet İçi Eğitim Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2019).

¹⁵ N. H. A. Shukri vd., "Educational Strategies on Memorizing the Quran: A Review of Literature", *International Journal of Academic Research in Progressive Education & Development* 9/2 (2020), 642-643.

¹⁶ Ismail vd., "Retaining Quranic Memorisation for Huffaz at the Malaysian Tertiary Institutions: Key Challenges and Future IoT Potentialities", 28.

¹⁷ Başkonak, *Örgün Eğitimde Hafızlık Sağlama*, 129-136.

biçimi olarak) konusunda İslam geleneğinde çeşitli eleştiriler bulunmaktadır.¹⁸ Hafızlığı unutmamanın ciddi bir vebal olduğuna dair değerlendirmelere dikkat çekmek gerekir.¹⁹ Ayrıca hafızlığa ve hafızlara karşı toplumsal muhayyilede oldukça güçlü anlamlar yüklenmiştir.²⁰ Çeşitli içsel ve dışsal saiklerin etkisiyle yapılan hafızlık, ezber yapanın omuzlarına ömür boyu taşımakla yükümlü olduğu sorumluluklar bırakmaktadır. Nitekim hafız olmuş bireylerde hafızlığını koruma kaygısının belirgin bir baskı oluşturduğu ifade edilmiştir.²¹ İşte bu kaygıdan hareketle bu araştırmada Kur'an ezberini uzun yıllar muhafaza etmeyi başarmış hafızların bunu nasıl başardıkları ile bu başarılarının arkasındaki temel saikler araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen verilerin Kur'an ezberlerini uzun müddet koruma düşünce ve çabasında olan hafızlara kaynaklık edeceği söylenebilir. Bu durum uzun vadede, hafızlık eğitiminde harcanan zaman, emek ve maliyet kaybının önüne geçerek hafızlık eğitiminin geleceğine olumlu katkı sağlayabilir.

1. Yöntem

Araştırmada durum çalışması modeli kullanılmıştır. Durum çalışması “nasıl” ve “niçin” sorularına odaklanılan, araştırmacının araştırmaya konu edilen durum/lar üzerinde çok az ya da hiç kontrolünün olmadığı, olay ya da olguların kendi doğal yaşam çerçevesi içinde incelenmeye çalışıldığı, olaylarla gerçek yaşam arasındaki bağın yeterince açık olmadığı zamanlarda kullanılan bir yaklaşımdır.²² Bu kapsamda araştırmada, 40 yaş ve üzerinde bulunan, hafızlığını başarılı bir şekilde muhafaza eden hafızların ezberini *nasıl* korudukları ile bu yöndeki motivasyon kaynaklarının neler olduğu ortaya konmak istenmiştir. Araştırmada başarılı hafızların ezberlerini muhafaza yöntemleri ile bu durumun arkasındaki dinamikleri anlamak üzere yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunda katılımcıların demografik özellikleriyle birlikte araştırmacının temel problemlerini aydınlatmaya dönük görüşme sorularına yer verilmiştir. Görüşme formunun geliştirilmesinde üniversitelerin İlahiyat Fakültesi Kıraat ve Din eğitimi anabilim dallarında görevli öğretim üyelerinden görüş

¹⁸ Abdulvehhab Gözün, “Kur’ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaât Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebalı”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 421-447; Mesut Çakır - Yavuz Horoz, “Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 118-140.

¹⁹ Abdurrahman Akbaş, “Kalbi Mushaflaştırma”, *Dünden Bugüne Kur’an Eğitim Öğretimi ve Kur’an Kursları* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 94.

²⁰ Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur’an Kursu*, 196-197.

²¹ Bilgin, “Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme”, 254.

²² Münevver Subaşı - Kübra Okumuş, “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017), 420.

alınmış, ayrıca pilot görüşme kapsamında 4 Kur'an kursu öğreticiyle ön görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu (Tablo 1) gönüllülük temelinde, amaçlı ve kartopu örneklem alma tekniğiyle oluşturulmuştur. Ezberini ileri yaşlara (burada 40 üzeri) dek muhafaza etmeyi başaran hafızları belirlerken kendi beyanları esas alınmıştır. Kartopu tekniği zengin veri elde edilebilecek kişi ve kritik durumlara odaklanmakta evrene, bu kişi ve kritik durumları takip ederek ulaşmaya çalışmaktadır.²³ Araştırma kapsamında Trabzon, İstanbul, Kayseri, Samsun, Ankara, Diyarbakır illerinde bulunan hafızlarla görüşmeler yapılmış, onlardan alınan referanslarla görüşmecii sayısına son şekli verilmiştir. Bu kapsamda 55 katılımcıyla görüşülmüştür. Görüşmeler bizzat araştırmacılar tarafından, Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu izni (No: 414; Tarih: 31.10.2023) alındıktan sonra yüz yüze ve online olarak yapılmıştır. Araştırmacıların buldukları illerdeki katılımcılarla yüz yüze, diğer illerdeki katılımcılarla ise online iletişim araçları vasıtasıyla görüşülmüştür. Görüşmeler yaklaşık 20-30 dakika sürmüştür.

Görüşmeler deşifre edilerek Word programına aktarılmış ve Nvivo10 programı kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, çeşitli metinlerin içeriğinin, naif bir okumayla kendini doğrudan ele vermeyen temel öğeleri doğrultusunda metodik, sistematik, objektif ve mümkünse nicel olarak sınıflandırılması ve yorumlamasına dayanır.²⁴ Araştırma kapsamında görüşmecilerde elde edilen veriler araştırmanın temel problemleri çerçevesinde çeşitli alt temalar altında önce sayısallaştırılarak bir tabloda gösterilmiş, ardından doğrudan örnekler eşliğinde yorumlanmıştır.

²³ Cahit Baltacı, "Türk Eğitim Sisteminde Kur'an Kurslarının Yeri", *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 30)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 253.

²⁴ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi / Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006), 2; Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (United States of America: SAGE Publications, 2004), 18.

Tablo 1 Katılımcı özellikleri

Değişkenler		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	27	49,09
	Erkek	28	50,90
Yaş grubu	40-49	43	78,18
	50-59	10	18,18
	60 ve üstü	2	3,63
Eğitim durumu	İlk, orta, lise	12	21,81
	Ön lisans	15	27,27
	Lisans	17	30,90
	Lisans üstü	12	21,81
Meslek	Ev hanımı	5	9,09
	K. Kursu öğreticisi	26	47,27
	İmam, Müezzin, Vaiz	10	18,18
	Tıp doktoru	1	1,81
	Akademisyen	2	3,63
	Uzman (Din hizmetleri)	2	3,63
	Öğretmen, Okul müdürü	6	10,90
	Çiftçi, işçi vb.	2	3,63
	Grafiker	1	1,81
	Hafızlık yapma yaşı	9-13 yaşlar arası	37
14-19 yaşlar arası		13	23,63
20 yaş sonrası		5	9,09
Hafızlık yaptığı yer/kişi	Resmi K. Kursu	34	61,81
	Özel K. Kursu	11	20,00
	Kişisel gayret, ebeveyn vb.	10	18,18
Genel toplam		55	100

2. Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular aşağıda önce katılımcı yoğunluklarına göre oluşan temaları gösteren tablolarda verilmiş ardından her bir tema örnekler eşliğinde incelenmiştir.

2.1. Ezberi Muhafaza Yöntemleri

Araştırmaya katılan ileri yaştaki hafızların Kur'an ezberlerini nasıl bir yöntemle muhafaza ettiklerini ortaya koymak üzere katılımcılara, "Hafızlığınızı nasıl, hangi yöntemlerle muhafaza ediyorsunuz?" sorusu yöneltmiştir. Bu kapsamda katılımcıların ezberlerini muhafaza yöntemlerine ilişkin temalar ile söz konusu temalar bağlamında görüş belirten katılımcıların dağılımını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 2 Ezberi muhafaza yöntemleri

Temalar	Katılımcılar
Rutin hatimler	K1, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K10, K12, K14, K15, K16, K17, K19, K21, K22, K 23, K24, K25, K26, K28, K30, K31, K33, K36, K37, K38, K39, K41, K42, K43, K44, K45, K46, K47, K50, K54
Özel programlar	K2, K10, K11, K13, K14, K17, K18, K24, K25, K30, K37, K42, K43, K45, K49
Mesleki tekrarlar	K11, K12, K20, K32, K33, K35, K40, K41, K48, K51, K52
Özel zamanlarda okuma	K1, K9, K23, K26, K27, K53, K54

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü gibi hafızlığını ileri yaşlara dek koruyan katılımcıların Kur'an ezberini koruma yöntemlerinin başında günlük rutin tekrarlar gelmektedir. Söz konusu rutin tekrarlar hem ezber hem de yüzünden yapılabilir. Bu konuda en yoğunluklu katılım gösterilen ikinci tema ise Kur'an ezberini muhafaza etmek amacıyla özel tekrar ve pekiştirme programları uygulamaktır. Bu tür tekrarlar rutin günlük okumalardan farklı olarak özel bir zaman, mekân tahsisi ile farklı (genellikle bilinçlice seçilen) kişilerle birebir etkileşim içinde, özgün bir tekrar stratejisi içermektedir. Diğerlerine göre nispeten daha az uygulanan diğer koruma yöntemleri ise özel zaman dilimlerinde (Namazlarda, araçta, işe giderken vb.) yapılan tekrarlar ile Kur'an kursu öğretici, vaiz gibi kişilerin meslekleri gereği yaptıkları okuma-dinleme-düzeltilme pratikleri bağlamında gelişen tekrarlardır. Hafızların Kur'an ezberini sürdürme, muhafaza etme yöntemleri üzerine yapılan araştırmalarda da günlük rutin okumalar/tekrarlar (yüzünden ve ezber okumalar; cüz ya da farklı bölümlere/dilimlere ayırarak yapılan tekrarlar), dinletmeler, tefsir, tercüme, namazda

okuma, dinleme (Görsel, işitsel araçlardan, belli başlı hafızlardan), yazma, görselleştirme, kategorize etme, gibi uygulamaların yapıldığı ifade edilmiştir.²⁵

Rutin Hatimler

Hafızlıkta ileri yaşlara kadar ezberini korumuş kişilere bunu nasıl başardıkları sorulduğunda en yaygın uygulamanın günlük rutin tekrarlar olduğu anlaşılmaktadır. Düzenli tekrarın Kur'an ezberini korumadaki önemi hem geleneksel eserlerde hem de modern araştırmalarda vurgulanmıştır.²⁶ Nitekim İslam geleneğinde bir ayda, bir haftada, beş ya da üç günde, hatta her gün, bazen bir gecede Kur'an'ı baştan sona okuma/tekrar etme şeklinde uygulamalar vardır.²⁷ İlgili katılımcı görüşleri aşağıdadır.

“Son 25 yıldır her gün bir cüz okurum. Bunun istisnası yoktur, namaz gibidir benim için” (K3); “Ayda bir hatim bazen iki hatim yapmaya çalışıyorum. Sürekli tekrar gerekiyor yani” (K4); “Düzenli tekrar ederek muhafaza ediyorum. Kaç dakika zamanım varsa okumaya çalışırım. Günden güne değişebiliyor” (K7); “Her gün okumaya çalışırım. Eskiden her hafta bir hatim yapardım. Ama şimdi ayda bir hatim yapabiliyorum” (K14); “Düzenli okumaya çalışarak. Her gün aynı miktarda aynı saatlerde olmasa da mutlaka bir bölüm okumaya çalışırım” (K15); “Hafızlığımı yüzüne tekrar ediyorum. Bazen de ezberden tekrarlarımı yapıyorum” (K16); “Fırsat buldukça tekrar ederim. İlle de çok zamanım olsun sonra çok okurum diye beklemem” (K19); “Elhamdülillah uzun yıllardır her gün tekrarlarımı aksatmadan yapmaya çalışırım” (K21); “Her gün en az bir cüz okumaya çalışıyorum” (K22); “Her gün ezbere bir cüz okuyorum” (K26); “Günde 3 cüz yaparak, 1/11 ve 21 sistemiyle” (K30); “Sık devir (günlük 5 cüz 6 günde hatim, günlük 3 cüz 10 günde hatim gibi” (K37); “Her gün en az iki cüz tekrar yaparak” (K43); “Günde en az üç cüz okurum...” (K45).

Yukarıdaki katılımcı görüşlerine bakıldığında ezberi korumada günlük istikrarlı tekrarların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Görüşler içinde geçen “her gün”, “her gün aynı miktarda”, “ayda bir”, “düzenli”, “günde üç cüz”, “haftada bir” gibi ifadeler rutin tekrarların

²⁵ Nik Md Saiful Azizi Nik Abdullah vd., “Sustainable Approaches to Qur'anic Memorization: Exploring Tahfiz Secondary School Graduates Experiences”, *Proceedings of the 4th International Conference of Languages, Education and Tourism 2021* (Language, Education and Tourism - Embracing Changes and Challenges, International Islamic University Malaysia, 2021), 12.

²⁶ Hatice Şahin Aynur, “Hafızlık Eğitiminde Ezber Yapma ve Ezberi Koruma”, *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Şahin Aynur (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 100; Nihat Temel, “Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 55-56; Çelik, “Hâfızlık”, 79.

²⁷ Safwat M. Halilovic, *Hıfz - Memorization Of The Qur'an* (Cairo, 2005), 95.

yapısı ve işleyişi hakkında fikir vermektedir. Her ne kadar bu tekrarlar kimi zaman yüzünden okuma şeklinde olsa da genelde ezberden okuma biçiminde yapılmakta ve yine genellikle belirli zaman ayrılarak gerçekleştirilmektedir. Bununla beraber kimi örneklerde geçen “fırsat buldukça”, “her gün aynı miktarda, aynı saatte olmasa da”, “kaç dakika zamanım varsa” şeklindeki kayıtlamalar, bu türden rutin tekrarların kimi zaman yeterince sistemli olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Örneklerde dikkat çeken bir diğer husus da günlük rutin tekrarların kimi katılımcıların hayatında ne kadar önemli olduğuna açıklık getiren değerlendirmelerdir. Bu noktada K3'ün düzenli ezber tekrarını namaz gibi görmesi son derece dikkat çekicidir. Günlük tekrarların zaman, tekrar biçimi (ezber, yüzünden), tekrar sayısı vb. açılardan birbirinden farklı uygulamalar ihtiva ettiği söylenebilir. Bu tablo, hafızlık yapmakta olan Kur'an kursu öğrencilerine ileride ezberlerini nasıl muhafaza etmeyi düşündükleri sorulduğunda katılımcıların büyük çoğunluğunun “ömür boyu her gün düzenli olarak en az bir cüz tekrar yapmak” şeklindeki düşünceleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir.²⁸ Farklı İslam ülkelerinde yaşayan hafızlarla yapılan çalışmalarda da onların ezberi muhafaza etmede en yoğunlukla günlük düzenli tekrarlama yöntemini kullandıkları ifade edilmiştir.²⁹

Özel Programlar

İleri yaşlara kadar Kur'an ezberini korumuş kişilere bunu nasıl başardıkları sorulduğunda en yaygın ikinci uygulamanın özel/özelleştirilmiş okuma/çalışma ve tekrar programları uygulamak olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği üzere bu tür tekrar stratejileri yukarıda örneklenen günlük/haftalık/aylık tekrarlardan daha sistematik bir görünüm taşımaktadır. Bu tür tekrarlar kimi zaman uzun süre ara vermeden sonra oluşan ihtiyaç ve kaygıların izlerini taşımaktadır. Temayla ilgili örnekler aşağıdadır.

“Geçtiğimiz yıllarda Diyanet'e kaydolup hafızlığımı tekrar ettim. Şimdi daha düzenli bir tekrar programım var” (K2); “6 aylık bir hafızlık muhafaza programına girdim...” (K10); “Özel olarak çalıştığım yerler vardır. Bazı bölümler vardır diğerlerine nazaran daha zordur. Ya da birbirine benzeyen bazı ayetler vardır. Onlar için özel çalışma gerekir. Dinlemenin yanı sıra bahsettiğim kısımlara düzenli şekilde çalışırım” (K11); “...Şu an hedefim bir günde bir hatim yapabilmek” (K13); “Hocama ayda bir ders veriyorum” (K17); “Sayfaları çalışıp birilerine dinletiyorum. Bu çok iyi bir yöntem bana göre. Aksatmamaya çalışıyorum. Bir de ses kayıtları

²⁸ Hüseyin Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyonu ve Psiko-Sosyal Durumları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 228.

²⁹ Abdullah vd., “Sustainable Approaches to Qur'anic Memorization: Exploring Tahfiz Secondary School Graduates Experiences”, 8.

dinliyorum. Onların da çok faydasını görüyorum” (K18); “En önemlisi hafızlığı bitirdikten sonra yaklaşık 10 ay boyunca otuza yakın (haslama) hatim yaparak” (K24); “Düzenli tekrar edip dinleterek ve dinleyerek” (K42); “Kış aylarında çalışarak” (K49).

Yukarıdaki örnek katılımcı görüşlerine bakıldığında Kur’an ezberini uzun yıllar muhafaza etmeye çalışmanın arkasında günlük bireysel okumaları aşan, zaman zaman yapılan özel/düzenli tekrar ya da pekiştirme programlarının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda kimi katılımcılar bir arkadaşıyla, kimileri özel bir hocayla, kimileriyle resmî kurumların programlarına kaydolarak ezberlerini yeniden ele almakta ve sağlamlaştırmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin hafızlık yetkinliklerini artırmak üzere hazırlanan hafızlığı muhafaza hizmet içi eğitim programında kursiyerlerin ezberlerini uzmanlara dinletmesi yanında, “Kursiyerler kendi aralarında gruplandırılarak ezberlerini birbirlerine dinletmeleri sağlanır.”³⁰ ifadesine de yer verilmiştir. Öte yandan bu tür çabalarda zor ayetlere/kısımlara özel bir çaba sarf edildiği, kimi zaman dinlemelerden (ses kayıtlarından) faydalandığı, zaman zaman günde bir hatim yapmak gibi daha ileri uygulamalara başvurulduğu görülmektedir. Bilindiği gibi hafızlık uzun süre ihmal edildiğinde öncelikle birbirine benzer ve ezberi zor kısımlar birbirine karışmaya ve unutulmaya başlanmaktadır. Bu tür dikkat gerektiren yerlere özenle çalışmaya olan ihtiyaç ezber miktarı arttıkça artmaktadır.³¹ Bu bakımdan ezberi pekiştirmede zor kısımlara (Ayat, sure, sayfa vb.) dikkat çekilmesi anlamlıdır. Burada K13’ün yaklaşımı oldukça sıra dışı bir örnek görünümü sergilese de bu tür örneklerin, ileride değinileceği üzere, Allah ve Kur’an sevgisi ile irtibatlı olduğu düşünülebilir. Hafızlıkta tekrar ve ezberi koruma noktasında kendi kişisel çabalarıyla yetinmeyip ezberini, bazen bir kuruma bağlı olarak yetkin birisine dinletmek suretiyle yapılan tekrarların ya da karşılıklı okumaların etkililiği üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda Humsî ferdi tekrarların sınırlı yanlarından bahsetmiş, toplu tekrarların önemini vurgulayarak bu kapsamda ev halkına, yakın bir arkadaş ya da bir hafıza, hocaya tekrar edilerek ezberin pekiştirileceğinin altını çizmiştir.³² Ona göre ezberini yetkin bir hocaya dinletmek tekrar için en uygun yoldur. Halilovic’e göre hafızlığın niteliğini test etmenin en iyi yolu onu bilen birisinin önünde okumaktır.³³

³⁰ DİB, *Hafızlık Eğitimi Destek Programı* (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 10.

³¹ el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur’ân-ı Kerim’i Ezberleme ve Muhafazası*, 69.

³² el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur’ân-ı Kerim’i Ezberleme ve Muhafazası*, 112-118.

³³ Halilovic, *Hfz - Memorization Of The Qur’an*, 114.

Mesleki Tekrarlar

Araştırmada katılımcıların ezberlerini muhafaza bağlamında son olarak atıf yaptıkları tema meslek gereği yapılan tekrarlara gönderme içeren örneklerden oluşmaktadır. Nitekim örneğin vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip vb. görevlilerin işleri gereği Kur'an'la iç içe olmaları onlara doğal bir tekrar imkânı sunabilmektedir. Bu kapsamda oluşan örnekler aşağıda verilmiştir.

“Hafızlığımı mesleğim gereği daha çok dinleyerek muhafaza ediyorum” (K11); “Öğrencilerimi dinleyerek” (K12); “İşimin gereği devamlı ayetlerle meşgulüm. Eğitimim de fıkıh alanında devam ediyor. Ondan dolayı eğitim hayatımda da devamlı ayetlerle iç içeyim. Kur'an sürekli inceleme alanınızda olunca ezberin yanı sıra ayetlere karşı bir içselleştirme oluyor. Tanıyorsunuz, rastladığınız yerde devamını getiriyorsunuz” (K20); “Hafız dinliyorum, düzenli dinletiyorum” (K33); “Devamlı hatim okuyorum hafız talebe yetiştiriyorum çok şükür” (K35); “Öğrenci okutarak ve okuyarak” (K40); “(Talebe) dinleyerek” (K41); “Sürekli tekrar ediyorum hafız yetiştirdiğim için aynı zamanda dinleyerek tekrar etmiş oluyorum” (K48); “18 yıldır dinliyorum hafız öğrencilerin derslerini” (K51); “Mesleğime borçluyum” (K52).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, görevi genellikle vaizlik, imam-hatiplik ve özellikle ve Kur'an kursu öğreticiliği olan katılımcılar işleri gereği doğal olarak Kur'an'la meşgul olmakta, bu da onlara özel bir tekrar ve pekiştirme imkânı sunmaktadır. Elbette her hafızın böyle bir (mesleki) imkânı bulunmamaktadır. Fakat Kur'an ezberini muhafaza etmede Kur'an'la doğal bir irtibat gerektiren mesleklerde bulunmanın özel bir avantaj sağladığı söylenebilir. Diğer taraftan katılımcıların yaklaşık yarısını oluşturan Kur'an kursu öğreticilerinden yarısından daha az bir kesiminin bu yönde görüş dile getirmesi, mesleki tekrarların her öğretici nezdinde aynı karşılığı bulmadığı anlamına gelebilir. Her ne kadar kimi araştırmalarda örneğin imamlık sırası kendine gelen hafız din görevlilerin namazlarda ezberlerini az da olsa okudukları/kullandıkları ifade edilmiş olsa da³⁴ bu tür uygulamaların hafız din görevlileri nezdinde çok güçlü uygulama ya pratikler olmadığı söylenebilir.

Özel Zamanlarda Okuma

Katılımcıların yoğunluklu olarak atıf yaptıkları bir diğer muhafaza yöntemi belirli zamanlarda yapılan tekrarlarla ilgilidir. Nitekim İslam kültüründe Kur'an ayetlerinin çeşitli dini

³⁴ Abdullah vd., “Sustainable Approaches to Qur'anic Memorization: Exploring Tahfiz Secondary School Graduates Experiences”, 11.

zaman dilimlerinde düzenli ritüeller bağlamında (Namazlar, Ramazan ayı, Teheccüd namazı, farklı vesilelerle yapılan hatimler vb.) okunduğu bilinmektedir. Özellikle Ramazan ayları ve teravihlerin Kur'an okuma ve mukabele kültürü noktasında ayrı bir önemi bulunmaktadır.³⁵ Bu kapsamda oluşan katılımcı görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Arabama bindiğimde yaptığım bir hatmim vardır” (K1); “Evden camiye gidip gelirken sürekli okurum. Bu şekilde ayda bir hatim yapmaya gayret ederim” (K9); “Namazda okuyorum” (K23); “Namazları da hatimle kılıyorum” (K26); “Hatimle sabah namazı ve hatimle teravih namazı” (K27); “Namazda okuyarak” (K53); “Orta 1’den itibaren mukabele okumaya başladım. İlerleyen yıllarda hatimle teravihte kıldırıldık ve böylece peşini bırakmadım” (K54).

Diğerlerine göre daha istisna uygulamalar ihtiva eden yukarıdaki katılımcı görüşlerine bakıldığında, araştırmaya katılan kimi hafızların ezberlerini korurken bunu hayatın içinde, günlük yaşamla irtibatlandırarak gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu noktada arabada hatim yapmak (K1) her ne kadar sıra dışı bir örnek olarak görülse bile ezberini namazda okumak, işe gidip gelmelerde yol boyunca okumak anlamlı görünmektedir. Bu tür örnekler hafızlığı korumada güncel yaşam pratikleriyle Kur'an ezberini bütünleştirmenin anlamlı olduğunu göstermektedir. Özellikle namazları hatimle kılmanın/kıldırmanın hafızlığı korumadaki önemi üzerinde durulmuştur. Hafızlık yapmakta olan öğrencilere hafızlık bittikten sonra ezberlerini nasıl koruyacaklarına dair düşünceleri sorulduğunda birçok hafızın ezberine mukabele okumak ve hatimle teravih namazı kıldırılmayı düşündüğü görülmüştür.³⁶ Bir başka araştırmada Kur'an ezberini korumanın en iyi yolunun Ramazan ayında teravihle namaz kıldırılmak olduğu vurgulanmıştır.³⁷ Namazda okuma pratiğinin diğer temalar oranla daha zayıf kaldığını gösteren veriler bulunmaktadır. Farklı İslam ülkelerindeki hafızlar örneğinde yapılan araştırmalarda, diğer uygulamalara oranla daha düşük düzeylerde namazlarda okuma pratiklerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.³⁸ Burada, namazlarda okuma yönünde oluşan tablonun ezberin niteliğiyle irtibatlı olabileceği iddia edilebilir. Nitekim sağlam olmayan ezberleri namazda okumak, namazı bozabileceğinden risk oluşturabilmektedir. Halilovic, ezberde kalitenin ölçüsünün namazda onu doğru okuyabilmek olduğunu belirtmiştir.³⁹ Son olarak

³⁵ İbrahim Yenen, “Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (2015), 601-616.

³⁶ Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 227-230.

³⁷ Çimen, “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlaştırılmasında Bir Metot Denemesi”, 138.

³⁸ Abdullah vd., “Sustainable Approaches to Qur'anic Memorization: Exploring Tahfiz Secondary School Graduates Experiences”, 11.

³⁹ Halilovic, *Hfz - Memorization Of The Qur'an*, 98.

burada, büyük çoğunluğunun Kur'an kursu öğreticisi, imam-hatip, müezzin vb. olan katılımcılardan bu tema bağlamında görüş belirtenlerin büyük ölçüde din görevlileri olduğunu belirtmek gerekir. Bir sonraki temada da görüleceği üzere din görevliliği alanında görev almış olma hafızlığı korumada doğal birtakım yollar ve imkânlar barındırmaktadır.

2.2. Ezberi Muhafazada Motivasyon Kaynakları

Kur'an ezberini ileri yaşlara kadar korumak kolay değildir. Özellikle çalışma hayatı, değişen sosyal çevre, sağlık sorunları vb. bu yöndeki çabaları sınırlandırabilmektedir. Hafızlık eğitiminde motivasyon kayıplarına yol açan, uzun vadede Kur'an kursundan ayrılmayla sonuçlanabilen birçok çeldirici etkenden söz edilmiştir.⁴⁰ Ezber sürecinde olduğu gibi, ezber sonrasında da hayatın olağan akışı içerisinde ezberi ihmal etmeme noktasında önemli motivasyon kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. İleri yaşlara kadar ezberlerini muhafaza eden hafızların bu yöndeki gayretlerinin arkasında yatan motivasyon kaynaklarını ortaya koymak amacıyla katılımcılara "Hafızlığınızı bugüne kadar sağlam tutmanızda sizi motive eden şey nedir?" sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin yanıtlar bağlamında oluşan tema ve alt kategoriler ile söz konusu temalar etrafında görüş belirten katılımcıların dağılımını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 3 Ezberi muhafazada motivasyon kaynakları

Temalar	Kategoriler	Katılımcılar
İçsel motivasyonlar	Hafızlığın değerine olan inanç	K6, K8, K9, K10, K12, K16, K22, K24, K25, K26, K27, K31, K33, K42
	Kur'an sevgisi	K1, K5, K7, K20, K34, K37, K39, K52
	Ahret inancı	K3, K18, K21, K23, K30, K34, K50
	Allah sevgisi	K13, K14, K32, K42, K47, K51, K53
	Vicdani hisler	K2, K4, K19, K11, K24, K40, K47, K49, K51
Dışsal motivasyonlar	Aile- hoca etkisi, Kur'an'ın musikisi	K12, K15, K17, K24, K35, K45, K54, K11

Yukarıda verilen tabloya göre araştırmaya katılan hafızların Kur'an ezberlerini ileri yaşlara kadar muhafaza etmelerinin arkasındaki en güçlü motivasyon hafızlığın değerine olan inançtır. Katılımcıların yarıya yakınının gerekçelendirmesi bu yöndedir. İnançların güçlü birer

⁴⁰ A. Şekerci – Çakmak, A. "Hafızlık Eğitiminde Kur'an Kursu Terki", *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (2023), 359-392.

motivasyon kaynağı olduğu bilinmektedir. Diğer yandan Kur'an sevgisi, aile ve hoca etkisi, ahiret inancı, Allah sevgisi, vicdani hisler, kişisel arzular da bu noktada diğer önemli motivasyon kaynakları olarak görülmektedir. Şu hâlde en azından bu araştırmanın sınırlıkları içerisinde, hafızlığı ileri yaşlara kadar muhafaza etmenin arkasındaki en belirgin motivasyon kaynaklarının manevi saikler olduğu anlaşılmaktadır. Aile, hoca etkisi gibi faktörler dışarıda bırakılırsa bu yöndeki motivasyon kaynaklarının önemli ölçüde içsel motivasyonlar olduğu söylenebilir. Başarılı hafızlar üzerine yapılan bir çalışmada onların motivasyon sorunlarıyla baş etmedeki en güçlü dayanaklarının içsel dinamikler (inançlar, mücadele ve başarı arzusu vb.) olduğu ifade edilmiştir.⁴¹ Tabloda verilen motivasyon kaynakları aşağıda yoğunluklarına göre sırasıyla örneklendirilmiş ve incelenmiştir.

2.2.1. İçsel Motivasyonlar

Tablo 3'te de gösterildiği gibi hafızlığı uzun yıllar muhafaza etmede en belirgin motivasyonlar içsel kaynaklıdır. Bu kapsamda oluşan görüş kategorileri aşağıda sırasıyla Hafızlığın değerine olan inanç, Kur'an sevgisi, Ahiret inancı, Allah sevgisi ve Vicdani hisler alt başlıkları altında incelenecektir.

Hafızlığın Değerine Olan İnanç

Araştırmaya katılan hafızlara Kur'an ezberini uzun yıllar muhafaza etmelerinin arkasında yatan temel motivasyon kaynağının ne olduğu sorulduğunda onların en yoğunlukla atıf yaptıkları husus hafızlığın değerine olan inançtır. Nitekim bir çabanın anlamı, önemi ve değerine olan inanç ona önem verme ve özen gösterme noktasında güçlü bir dayanak sunabilmektedir. Temayla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

“Hafızlığın sevabından mahrum kalma korkusu beni daima motive eder. Büyük bir sevabı var. Mahrum kalmak da büyük bir talihsizlik olur” (K6); “Bir hadis var diye biliyorum, hafız olmak değil hafız ölmektir zor diye. Bu beni daima motive eder” (K8); “Manevi yönden vebalinden korktum. Bu korku motive edici oluyor benim için...” (K9); “Hafızlık şerefinden mahrum kalmama isteği motive ediyor beni. Elimdeki nimetin her şeyden üstün olduğunun bilincindeyim. Herkese nasip olmayan bir nimet bu” (K10); “Belli bir yaştan sonra da zaten kendiniz çok değerli bir hazineye sahip olduğunuzu fark ediyorsunuz sanırım” (K12); “Hafızlığın kıymeti beni motive ediyor” (K16); “Hafızlığın manevi değeri ve yüklediği sorumluluk diyebilirim” (K22); “Hafızlara Cenâb-ı Hakk'ın lütfedileceği manevi

⁴¹ Osmanoğlu - Gökşun, “Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon”, 190-196.

dereceler” (K24); “Hafızlık rütbesinin değeri” (K26); Hadisi Şerif doğrultusunda içten gelen inançla” (K31); “Bu yolda 2 sene emek verdim emek verilen bir şey asla zayi olmaz” (K33); “Hafız Kur'an lafızlarını zihninde taşır ve de gönlünde. Kuran-ı kerim onun ayrılmaz parçasıdır. Bu büyük bir şeref” (K42).

Yukarıda verilen katılımcı görüşlerine bakıldığında hafızlığı muhafaza etmenin arkasında güçlü bir inanç olduğu görülmektedir. Bu da hafızlığın anlamı ve özellikle ilahi manada kişiye kazandıracığı manevi değer ve lütuflar bağlamında temellendirilmektedir. Özellikle hafızlığın sevabından mahrum kalmamak, hafız olarak kalmak/ölmek, hafızlığın önemli bir sermaye olduğuna inanç ile bu çerçevede oluşan sorumluluk bilincinin ezberi unutmada önünde güçlü engeller oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca K9 örneğinde de görüldüğü gibi bu inanca yer yer unutmama yönünde endişeler de eşlik etmektedir. Hafızlık eğitimi üzerine yapılan birçok araştırmada hafızlığa başlama ve devam etmede yukarıda sözü edilen inançların güçlü etkilerinin olduğundan söz edilmiştir. Özellikle Allah rızasını kazanmak, hafızlığın şerefiyle hem kendine hem de yakın akrabasına yararlı olmak, cennete hafızlara verilecek mükâfatlara kavuşmak, hafızlığa yönelimin arkasındaki belirgin motivasyon kaynaklarıdır.⁴²

Kur'an Sevgisi

Araştırmaya katılan hafızlar motivasyon kaynağı olarak ikinci olarak Kur'an sevgisi ve onunla meşgul olmanın kendilerine güçlü bir destek sağladığını belirtmişlerdir. Nitekim bir kitabı ve onunla meşgul olmayı sevmek o kitaba ilgiyi artırabilir, o kitapla uzun soluklu meşgul olmayı olumlu yönde etkileyebilir. Temayla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

“Kur'an sevgisi diyebilirim. Siz kendinizi Kur'an'a açtıkça Kur'an da size kendini açıyor. O bağ tarif edilemez bir şey” (K1), “Kuran okumayı, hafızlığımı tekrar etmeyi gerçekten çok seviyorum. Ezbere okumak, hafız olduğumu hissetmek beni aşırı mutlu ediyor. Motivasyon kaynağım bu sanıyorum” (K5); “Ben Kur'an okumayı çok seviyorum. Önceden de öyleydi, hâlâ daha da öyle. Kur'an okumak bana lezzet veriyor. O sevgi ve lezzet motive edici oluyor benim için” (K7); “Hayatım Kur'an ile geçiyor. İşlerimde dönüp dönüp ondan yardım alıyorum, onu inceliyorum. Bu beni motive ediyor sanırım” (K20); “Kur'an Aşk. Her bir ayet dosttur” (K37); “Severek aşkla yaptım severek muhafaza etmeye çalışıyorum” (K52).

⁴² Güneş, *Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık (Bir Durum Analizi)*, 108-110; Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*, 163-166.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Kur'an okumak, ezberlerini tekrar etmek, hafız olduğunu hissetmek, dahası günlük hayatı bu sevgi ondan alınan ilham ışığında Kur'an'la harmanlamak kimi hafızlarda Kur'an ezberini koruma yönünde güçlü bir motivasyon oluşturmaktadır. Burada K1 ve K20'nin Kur'an'la kurdukları irtibatın sürekliliği söz konusu sevginin derinliğini ve gücünü anlama bakımından açıklayıcıdır. Nitekim katılımcı görüşlerinde yer alan "aşırı mutlu", "sevgi ve lezzet", "dönüp dönüp" gibi tabirler bu derinliğin kanıtları olarak da okunabilir. Literatürde hafızlığa yönelmede Kur'an'a ve onu ezberlemeye dönük ilginin yanında sevginin de önemli bir motivasyon kaynağı olduğu, Kur'an ve onu ezberlemeyi sevmeden hafızlık eğitiminin başarıya ulaşmasının zor olduğu yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır.⁴³

Ahret İnancı

Katılımcıların hafızlıklarını uzun süre korumaları arkasında bir diğer önemli faktör de yine kendi görüşlerine göre ahret inancıdır. Diğer temalarla yakından irtibatlı gibi görünmekle beraber ahirete iman olgusunun kendi içinde farklı tonlar (sevinç, korku, kaygı gibi) barındıran daha kompleks bir motivasyon kaynağı olduğu söylenebilir. Tema ile ilgili örnekler aşağıda gösterilmiştir.

"Ahirete olan inancım beni motive ediyor. Oraya hafız olarak gitmek istiyorum" (K18); "Benim şöyle bir hesabım oldu. Yarın mahşer günü Allah'ın huzuruna gittiğimde elimde tutacağım bir şey olsun. Çünkü bir sürü hatalarım bir sürü günahlarım var. Ben hep bu düşünceyi baz aldım. Hafızlığımı körelttiğim dönemlerdi, bir hadisi şerif okudum. Onun korkusu beni motive etti. Yeniden Kur'an'a yapıştım. Şöyle yazıyordu, kıyamet günü Yüce Allah cehennem ateşini üç kişiden tutuşturacak. Bu üç kişiden birisi de Kur'an'ı ezberleyip sonra da hükümleriyle amel etmeyen, unutan hafızlardır. Potansiyel cehennem çırası olmayı göze alamazdım. Bu korku beni fazlasıyla etkiledi" (K21); "Rabbimin huzuruna hafız olarak kavuşup emaneti getirdim Allah'ım diyebilmek" (K30); "Dünya gelip geçici bizleri ebedi alem bekliyor özellikle söylüyorum bu benim için her şeyden önde geliyor..." (K34).

Yukarıdaki katılımcı görüşlerinde de görüldüğü üzere ahret inancı hafızlığı uzun süre sağlam tutmada önemli bir temel işlevi görmektedir. Ancak burada ahret inancı bir taraftan cennette anne babaya taç giydirme gibi daha olumlu tonlar barındırır da diğer yandan unutma

⁴³ el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur'ân-ı Kerim'i Ezberleme ve Muhafazası*, 212-123; Halilovic, *Hıfz - Memorization Of The Qur'an*, 104.

kaynaklı cezalandırma endişeleri gibi olumsuz tonlar da ihtiva etmektedir. Yani ahiret olgusu ile hafızlığı koruma arasında kurulan irtibat hem sakinme hem de ümit içeren boyutlar barındırmaktadır. K21'in ifadeleri arasında geçen "potansiyel cehennem çırası" tabiri bu anlamda yaşanan kaygı, korku ya da endişeleri açıklamaktadır.

Allah Sevgisi

Katılımcıların dile getirdikleri bir diğer motivasyon kaynağı da Allah sevgisi altında toplanabilecek görüşlerden oluşmaktadır. Yukarıda örnekleri verilen iki temayla, özellikle de ahiret inancı temasıyla kimi ortak yönler ihtiva etmekle beraber aşağıdaki örneklerin Allah sevgisi vurgusunun daha belirgin olduğu söylenebilir. Temayla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

"Allah a olan sevgim beni motive etmeye başladı. Hani deniliyor ya hafız olan kişi tabi bildiğiyle amel de ederse öbür dünyada Allah'ın huzurunda o kadar çok kalacak. Benim de motivasyon kaynağım bu lütuftan pay alabilmek" (K13); "O çocuk aklımla bende bir Allah sevgisi vardı. Ben o sevgiyle kendi isteğimle başladım hafızlığa. Hafızlığın beni Allah'a yaklaştıracığına inanıyordum hep. Bu düşüncelerim hâlâ da böyle. Bu sevgi beni motive ediyor" (K14); "Allah sevgisi" (K32); "Bizi yaratanın kelamını ezberinde tutmak onunla bütünleşmek bambaşka bir duygudur" (K42); "Allah kelamı olması hasebiyle..." (K51).

Yukarıda verilen ifadelerde de görüldüğü üzere Allah sevgisi hafızlıkta önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Özellikle hafız olmak suretiyle Allah'a yaklaşma arzusu, nihayet hafız olarak Allah'ın huzura varma isteği, hafızlığın korumasında etkili olabilmektedir. Halilovic, yoğun bir dikkat, fedakârlık ve emek isteyen ezberin muhafazasında öncelikle hafızın Kur'an Allah'ın insanlara son vahyi olduğunu, onun indiren ve koruyanın yine Allah olduğuna dair bilincine, inancına dikkat çekmiştir.⁴⁴

Vicdani Hisler

Araştırmada kimi katılımcılar yukarıda örneklendirilmiş olan temalara ilave olarak vicdani sorumluluk duygusundan, tek seferde Kur'an'ı ezbere okuma ya da hatimle namaz kıldırma hayalinden vb. bir takım kişisel istek ve arzularından bahsetmişlerdir. Vicdani hisler kategorisi altında bir araya getirilen bu tür değerlendirmelerin de yine güçlü içsel motivasyonlar barındırdığı dikkatleri çekmektedir. İlgili katılımcı görüşleri de aşağıda örneklendirilmiştir.

⁴⁴ Halilovic, *Hifz - Memorization Of The Qur'an*, 102.

“Vicdani sorumluluk diyebilirim” (K2); “Bence bu konuda en iyi motivasyon kaynağı insanın kendi vicdanı. Onu dinleyince ne kadar meşgul olsa da bir fırsatını bulup tekrar yapmaya gayret ediyor insan” (K19); “Bir de günün birinde tek seferde, tek nefesle, tek oturuşta 600 sahifeyi birden takılmadan, yanılmadan ezber okuyabilme arzusu” (K24), “Beni en çok motive eden şey hatim ile namaz kıldırma isteği idi diyebilirim. Takdir edersiniz ki bunu gerçekleştirebilmek için sağlam bir hafızlık gerekiyor” (K4), “Ezberlerken verdiğim emek” (K40); “Onca emeğin boşa gitmemesi” (K47); “Hatimle namaz kıldırma hayali” (K49); “Allah kelamı olması hasebiyle, onu muhafaza edebilmenin sorumluluğu...” (K51).

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi ileri yaşlara kadar hafızlığı muhafaza etmede vicdani hislerin de belirgin bir etkisi bulunmaktadır. Anlaşılan Kur’an ezberini muhafaza etme konusunda kimi hafızlar vicdani bir sorumluluk duygusu taşımaktadırlar. Bu sorumluluğun yukarıda çeşitli temalar altında örneklendirilen dini hislerle irtibatlı olduğu söylenebilir. Özellikle hadis-i şeriflerin (özellikle unutmaya dönük ikazlar içeren) bu yöndeki etkisi belirgindir. Diğer yandan hatimle namaz kıldırma isteği ile tek seferde Kur’an’ı baştan sona ezber okumaya dönük idealize edilmiş hedeflerin de burada etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer gerekçelere göre bu tür örnekler oldukça azınlıkta sayılabilir.

2.2.2. Dışsal Motivasyonlar

Hafızlıkta Kur’an ezberini korumada içsel motivasyonlar kadar olmasa da dışsal motivasyonlarının da etkisi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde hafızlık yaptıran hoca ve ebeveynin belirgin yeri varır. Nitekim katılımcıların hafızlıklarını muhafaza etmelerinde onlara güç ve motivasyon sunan bir diğer önemli destek ya da kaynağın yakın aile bireyleri ile özellikle hafızlık yapılan hocanın etki ya da telkinleri olduğu görülmektedir. Özellikle erken yaşlarda hafızlığın anlam ve önemine dair yapılan yönlendirme ve telkinlerin hafızlığın uzun süre korunmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

“Gerek annem ve babam tarafından gerekse hocalarım tarafından hafızlığın unutulmaması gereken bir emanet olduğu bilincinin bana verilmesi beni hep motive etti diyebilirim” (K12); “Benim motivasyon kaynağım babamdı. Allah ondan razı olsun. Hafız isem bu babamın vesilesiyedir. Beni hep teşvik etti. Hâlâ daha da hafızlığımı sağlam tutmam için nasihatlerde bulunur” (K15); “Benim motive kaynağım hocamdı. Hafızlık sürecinde iyi bir hocaya sahip olmak öğrenciyi çok motive ediyor” (K17); “Ahirette cennette anne babama taç giydirme hayali” (K23); Rahmetli babam Beyazıt camiinde ramazanda okunan mukabeleyi ezbere dinlerdi... Cemiyetinde (İcazet töreni) okurken hiç yanlısını bulamamışlar. Son

nefesine kadar unutmadı, beni ezbere dinlerdi... Babamı örnek alıyorum” (K35); “Ailemin teşviki” (K45); “Babamın benim peşimi bırakmaması” (K54); “Kur’an’ın kendine has musikisi beni motive ediyor. Ondan uzak kalamıyorum. Kur’an okumadığım ya da dinlemediğim bir gün geçirsem kendimi rahatsız hissediyorum. ...” (K11).

Yukarıdaki örnekler bakıldığında araştırmaya katılan kimi hafızların ebeveyn ve hocalarının telkin ve yönlendirmelerinden uzun soluklu biçimde etkilendikleri anlaşılmaktadır. Bu noktada anne baba ile hafızlık yapılan hocanın yönlendirmeleri yanında, yakın akraba ve çevrede hafızların bulunması da katılımcıların hafızlık niteliğini etkilemektedir. Ancak örnekler daha derinlemesine bakıldığında hafızlığı muhafaza noktasında baba ve hocanın ne kadar etkili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalarda hafızlığa başlama ve hafızlığı sürdürmede olduğu kadar hafızlığı muhafaza etmede de yakın çevrenin, özellikle aile bireylerinin belirgin bir etkisi olduğu ifade edilmiştir. Özdamar’a göre hafız olan çocukları namazı severek kılmaya, mukabele okuyup hatimle teravih namazı kıldırmaya, Kur’an’la ilgili yarışmalara katılmaya yönlendirme noktasında velilere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.⁴⁵ Örnekler içerisinde K11’de görüldüğü gibi, Kur’an’ın kendine özgü musikisinden etkilenip hafızlığını muhafaza etmeye özen gösterenler de bulunmaktadır. Ne var ki bu tür örnekler oldukça azdır.

Tartışma ve Sonuç

Hafızlıkta ezberi korumak, incelenmesi gereken bir konu olarak önemini muhafaza etmeye devam etmektedir. Farklı ülke örnekleri üzerinde yapılan araştırmalarda, örgün ve yaygın din eğitimi kapsamında yürütülen hafızlık programlarında ezber sürecinin güçlü şekilde ilerlemesine rağmen mezun olan hafızların zamanla ezberlerini büyük oranda kaybettikleri ifade edilmiştir.⁴⁶ Türkiye’de din görevlileriyle yapılan bir araştırmada, hafız olan din görevlilerinin %73.8’inin hafızlığını uzun yıllar hiç tekrar etmediği belirtilmiştir.⁴⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan din görevliliği yeterlik sınavlarında Kur’an ezberleri yetersiz olan hafızların sayısının fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.⁴⁸ Bu durumun arkasında, zamanında

⁴⁵ Yunus Özdamar, “Hafız Yetiştirmede Anne ve Babanın Rolü”, *Dünden Bugüne Kur’an Eğitim Öğretimi ve Kur’an Kursları* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 127.

⁴⁶ Hatice Şahin Aynur, “Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 217; Çimen, “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlaştırılmasında Bir Metot Denemesi”, 127.

⁴⁷ Çimen, “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlaştırılmasında Bir Metot Denemesi”, 127.

⁴⁸ Akdemir, “Kur’an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık”, 26.

ezberi sağlam yapmama,⁴⁹ hafızlık sonrasında yeterince tekrar etmeme, ihmal,⁵⁰ ezberi hayata entegre (Kur'an'ı yaşama bütünleştirme) etmemenin etkili olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Yine bu tabloda hafızların meslek hayatları ile çalışma koşullarının da önemli bir faktör olduğu görülmektedir.⁵² Araştırmalar hafızların önemli bir kısmının, hafızlık eğitimi akabinde, din eğitimi/din hizmetleri alanı dışına istihdam edildiğini göstermektedir.⁵³ Son yıllarda Türkiye'de gelişme kaydeden örgün eğitimle birlikte hafızlık uygulaması da hafızlık sonrasında öğrencilerin ilgili ve mesleki yönelimlerini çeşitlendirmiştir.⁵⁴ Hafızlığını tamamlayan fakat hafızlığını kullanacak bir meslekte çalışmayan (din görevliliği vb.) ya da din görevliliği mesleği öncesinde uzun yıllar farklı işlerde çalışan hafızların ezberlerini zaman içinde önemli ölçüde unuttukları ifade edilmiştir.⁵⁵ Tüm bu verilere karşın hafızlığını ilerleyen yaşlara kadar muhafaza etmeyi başaran kişiler de bulunmaktadır.

İleri yaşlara kadar ezberini muhafaza eden kişilere bunu nasıl başardıkları sorulduğunda onların yoğunlukla günlük düzenli okumalar eşliğinde, aylık rutin hatimler yaptığı, kimi zaman özel bir takım tekrar ve pekiştirme programları uyguladığı, daha nadir olarak da namazlarda, işe gidip gelirken ve araçta okuma şeklinde kimi uygulamalar yaptıkları anlaşılmıştır. Bu noktada son bir tema olarak da dini bir alanda görev sahibi olma dolayısıyla Kur'an'la meşguliyetin kimi katılımcılara doğal bir tekrar ve pekiştirme imkânı sunduğu görülmüştür. Tüm bu çabaları besleyen motivasyon kaynaklarına bakıldığında ise başta hafızlığın önemine ve değerine olan inancın geldiği anlaşılmıştır. Diğer faktörler arasında ise Kur'an sevgisi, aile ve hoca etkisi, ahiret inancı, Allah sevgisi, vicdani hisler, kişisel birtakım arzular ve Kur'an'ın musikisi olarak sıralanmıştır. Gerçekten de bir işle uzun süre meşgul olmak için o işi sevmek önemli bir dayanak durumundadır. Hoşlanılmayan bir uğraşyla uzun süre meşgul olmak kolay değildir. Görüldüğü gibi hafızlığın muhafazasında içsel motivasyon kaynakları daha belirgin bir

⁴⁹ Muhammed Şevki Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu* (Ankara: DİB Yayınları, 2008), 199.

⁵⁰ Ömer Çelik, "Hafızlık", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 7/13 (2012), 79.

⁵¹ M. Faruk Bayraktar, "Beklentileri Doğrultusunda Kur'an Kursu Öğrencilerinin Yönlendirilmesi", *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 30)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 160-161.

⁵² Vejdi Bilgin, "Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme", *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Şahin Aynur (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 255-256.

⁵³ Suat Cebeci - Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 36; Aydın, *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu*, 198.

⁵⁴ Adem Güneş, *Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık (Bir Durum Analizi)* (İstanbul: Arı Sanat, 2019), 164.

⁵⁵ Bilal Ünsal, *Günümüz Kur'an Kurslarındaki Hafızlık Eğitimi ve Problemleri (İstanbul Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 107; Çimen, "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi", 128; Mustafa Tunçer, "Nitelikli Hafızlık Eğitiminde Ezberin Mana ile Bütünleştirilmesinin Önemi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 230.

etki oluşturmuş durumdadır. Amaç, inanç, genel uyarılmışlık hali gibi içsel motivasyon kaynaklarının eğitimde ve hayat boyu başarıda güçlü birer destek oldukları bilinmektedir.⁵⁶

Hafızlığın muhafazasında öncelikle sorumluluk kişinin kendisine düşmektedir. Bu anlamda hafızların ezberlerini düzenli tekrar etmeleri, bunu kimi zaman yüzünden kimi zaman ezberden, kimi zaman ise dinleyerek gerçekleştirmeleri anlamlı görünmektedir. Nitekim hafızlık alanında yazılan eserlerde ezberi korumanın uzun vadede en iyi yolunun düzenli tekrar olduğu belirtilmiştir.⁵⁷ Hafızlarla yapılan alan araştırmalarda onların ezberi koruma noktasında en yoğunlukla önerdikleri hususun düzenli tekrarlar olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸ Günlük düzenli tekrarların süre, hizip ya da farklı bölümleri okumak değil, cüz cüz okumak şeklinde gerçekleşmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Nitekim Kaya Kur'an'ı bölümler ayırmak suretiyle yapılacak tekrarların cüz cüz şeklinde yapılmasının uygun olduğu kanaatinde.⁵⁹ Bununla beraber, günlük ne miktarda okuma/tekrar yapılacağı, tekrara ilişkin zamanlamanın nasıl olacağı ile tekrarların hangi usule göre yapılacağı konusunda tam bir mutabakat bulunmamaktadır. Çelik'e göre gece yapılan tekrarlar, gündüz saatlerinin meşguliyetleri hesap edildiğinde, daha etkili olabilir.⁶⁰ Tekrarların yüzünden mi ezberden mi yapılması gerektiği konusunda da netlik bulunmamakla beraber, literatürde tekrarların ezber yapılmasının gereği üzerinde durulmuştur.⁶¹ Burada mananın da belli bir yeri olduğu akla gelebilir. Çelik'e göre manaya vakıf olarak yapılan tekrar ve pekiştirme çalışması ezberin kalıcılığını ve gücünü artırmaktadır.⁶²

Katılımcıların da üzerinde durduğu gibi ezberi bilen birisine dinletmek suretiyle yapılan tekrarların ara ara devreye alınması ezberi muhafazada yararlı olabilir. Özellikle namazlarda okumaya çalışmak oldukça yararlı görünmektedir. Bu anlamda Ramazan ayı ve teravih namazları bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Kur'an metni üzerinde tefekkür etmek, meal ve tefsir çalışmaları yapmak, zor kısımlar üzerinde ayrıca çeşitli tekrar ve özel kodlama stratejileri geliştirmek gerekli olabilir. Yine dinlemek de önemli bir tekrar stratejisi olarak görülmektedir. Nitekim hafızlık eğitimiyle ilgili yazılan eserlerde Kur'an'ı başkalarından

⁵⁶ Sırrı Akbaba, "Eğitimde Motivasyon", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 2006, 343-361.

⁵⁷ Temel, "Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi", 55; el-Humsî, *Modern Usul ve Tekniklerle Kur'an-ı Kerim'i Ezberleme ve Muhafazası*, 108.

⁵⁸ Hüseyin Algur, "Nitelikli Bir Hafızlık Eğitimi İçin Öneriler", *Talim Dergisi* 2/2 (2018), 279.

⁵⁹ Davut Kaya, "Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemlerinin (Hafızlıkta ve Yüzünden Okumada) Geliştirilmesi", *Etkili Din Öğretimi* (İstanbul: Tedef, 2010), 527.

⁶⁰ Çelik, "Hâfızlık", 80.

⁶¹ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemlerinin (Hafızlıkta ve Yüzünden Okumada) Geliştirilmesi", 527.

⁶² Çelik, "Hâfızlık", 80.

dinlemenin ezberi muhafaza etmede çok etkili bir yöntem olduğu belirtilmiştir.⁶³ Başkalarını dinlemenin hafızın okuyuşundaki eksikleri ve hataları fark edip telafi etmesine katkı sağlaması bakımından da anlamlı olduğu vurgulanmıştır.⁶⁴ Ancak tüm bu çabaların gerçekleştirilebilmesi için Kur'an'ı sevmenin ve onu yaşamaya gayret etmenin önemli bir bileşen olduğu unutulmamalıdır. Kur'an'ı hayatla bütünleştirmeden yapılacak kuru tekrarların uzun vadede kişiye ciddi katkı sağlamayacağı düşünülmelidir. Bu anlamda günahlardan uzak kalarak, Kur'an'da öngörülen hayatı yaşamaya gayret etmek ezberin muhafazasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Çelik'e göre Kur'an ile dost olabilmek ve böylece hayatını devam ettirebilmek için Kur'an'ı sevmek yetmemekte, aynı zamanda günahlardan uzak durarak mümkün olduğunca Kur'an'a uygun bir takva hayatı yaşamak gerekmektedir. Ezberi koruma anlamında, Kur'an ehli olmak ona uygun bir hayat yaşamak anlamına gelmektedir.⁶⁵ Diliyle hafızlık yapıp kalbiyle buna eşlik etmeme şeklindeki hafızlığın muteber olmadığı belirtilmiştir.⁶⁶

Özellikle erken yaşlarda yapılmış olan hafızlığı korumada ailelere, okullara, ileri yaşlarda ise sivil toplum kuruluşlarına, vakıflara ve resmî kurumlara belli görevler düşmektedir. Hafızlığı koruma sadece kişilerin kendi çabalarına terk edildiğinde, metinde de tartışıldığı üzere yeterli olmamaktadır. Bilhassa din eğitimi ve din hizmetleri dışında kalan iş ve çalışma alanlarında oluşan koşullar ezberi korumada zorluk ve sınırlıklar oluşturmaktadır. Öncelikle ebeveynlerin hafızlık sonrasında çocuklarının ezberlerini muhafaza etmelerini teşvik etmesi, onları izlemesi ve gerekli bağlantıları kurmak suretiyle ezberleri dinletme konusunda çocuklarına yardım etmesi gerekmektedir. Diğer yandan ortaokul ve lise hayatında okulların bu öğrencilere gerekli tekrar ve pekiştirme koşulları sunması ve onlara destek sağlaması gerekmektedir. Bu noktada belirli zaman dilimlerinde okunması gereken hatimler, namazlarda yapılan düzenli tekrarlar ile Kur'an-ı kerim dersleri çeşitli imkanlar barındırabilir. Diğer yandan hafızlığı muhafaza noktasında lise eğitiminde bulunan örneğin Arapça, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Hitabet gibi derslerle çeşitli irtibatlar kurulabilir. Lise sonrasında üniversite ve iş yaşamında oluşan koşulların getirdiği sınırlıkları aşmak için hafızların bir araya gelebileceği, ezber ve koruma süreçlerini takip edilebileceği sosyal platformlar, paylaşım alanları, toplantı-buluşmalar vb. gerçekleştirilebilir. Özellikle iş yaşamında hafızları yalnız bırakmama adına sivil toplum kuruluşlarının takibi anlamlı olabilir.

⁶³ Temel, "Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi", 57.

⁶⁴ Çelik, "Hâfızlık", 80.

⁶⁵ Çelik, "Hâfızlık", 80-81.

⁶⁶ Hayrettin Öztürk, "Bilgi, Kalite, Hazırbulunuşluk ve Verimlilik Bağlamında Hafız Adaylarının Eğitimi", *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Şahin Aynur (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 76.

Burada son olarak, araştırmanın kimi sınırlıklar ihtiva ettiği belirtilmelidir. Öncelikle alışma grubu büyük ölçüde yaygın din eğitimi ve din hizmetleri alanına mensup katılımcılardan oluşmaktadır. Bu durum hafızlığı muhafaza noktasında farklı iş kolları ve çalışma alanlardan katılımcıların deneyimlerine dair değerlendirme yapmayı sınırlandırmıştır. İkinci olarak teknoloji okur yazarlığından kaynaklı sınırlıklar dolayısıyla 60 yaş üzeri katılımcılara yeterince ulaşılamamıştır. Bu durum hafızlığı daha uzun süre muhafaza etme olgusuna boylamsal açıdan yaklaşmayı belli ölçülerde sınırlandırmıştır. Son olarak hafızlığı muhafaza olgusunun sadece nitel verilerle aydınlatılmaya çalışılmasının olguya bütüncül bakmayı zorlaştırabileceği söylenebilir. Bu tür sınırlıklar daha interdisipliner ve karma modellerle yapılan ve veriyi demografik değerşkenlerle çapraz okumaya tabi tutan araştırmalarla belli ölçülerde aşılabilir.

Kaynakça

- Abdullah, Nik Md Saiful Azizi Nik vd. “Sustainable Approaches to Qur’anic Memorization: Exploring Tahfiz Secondary School Graduates Experiences”. *Proceedings of the 4th International Conference of Languages, Education and Tourism 2021*. 1-16. International Islamic University Malaysia, 2021.
- Akbaş, Abdurrahman. “Kalbi Mushaflaştırma”. *Dünden Bugüne Kur’an Eğitim Öğretimi ve Kur’an Kursları*. 85-94. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Akbaba, Sırrı. “Eğitimde Motivasyon”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 2006, 343-361.
- Akdemir, Mustafa Atilla. “Kur’an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık”. *Usûl İslam Araştırmaları* 13/13 (2010), 21-40.
- Al Hafız, Muhaidi Mustaffa vd. “Historiography of Quranic Memorization from the Early Years of Islam until Today”. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7/1 (2016), 279-283.
- Algur, Hüseyin. *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Algur, Hüseyin. “Nitelikli Bir Hafızlık Eğitimi İçin Öneriler”. *Talim Dergisi* 2/2 (2018), 243-288.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur’an Kursu*. Ankara: DİB Yayınları, 2008.
- Aydın, Muhammed Şevki. “Hafızlık Eğitimi Yeniden Düşünmek”. *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar içinde*. ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek. 17-39. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Aynur, Hatice Şahin. “Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hafızlık Tedrisatı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/2 (2011), 199-220.
- Aynur, Hatice Şahin. “Hafızlık Eğitiminde Ezber Yapma ve Ezberi Koruma”. *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. ed. Hatice Şahin Aynur. 81-107. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Baltacı, Cahit. “Türk Eğitim Sisteminde Kur’an Kurslarının Yeri”. *Kur’an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 30)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.

- Başkonak, Mustafa. *Örgün Eğitimde Hafızlık Sağlama*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Bayraktar, M. Faruk. “Beklentileri Doğrultusunda Kur'an Kursu Öğrencilerinin Yönlendirilmesi”. *Kur'an Kurslarında Eğitim, Öğretim ve Verimlilik (Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 30)*. 153-161. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi / Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Bilgin, Vejdi. “Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. ed. Hatice Şahin Aynur. 233-266. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Cebeci, Suat - Ünsal, Bilal. “Hafızlık Eğitimi ve Sorunları”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/11 (2006), 27-52.
- Çakır, Mesut - Horoz, Yavuz. “Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 118-140.
- Çelik, Ömer. “Hâfızlık”. *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 7/13 (2012), 69-83.
- Çimen, Abdullah Emin. “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 90-166.
- DİB. *Hafızlığı Muhafaza Hizmet İçi Eğitim Programı*. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- DİB. *Hafızlık Eğitimi Destek Programı*. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- Dzulkifli, Mariam Adawiah - Solihu, Abdul Kabir Hussain. “Methods of Qur'ānic Memorisation (Hifz): Implications for Learning Performance”. *Intellectual Discourse* 26/2 (2018), 931-947.
- Gözün, Abdulvehhab. “Kur'ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaak Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebali”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 421-447.

Güneş, Adem. *Yeni Bir Model Olarak Örgün Eğitimle Birlikte Hafızlık (Bir Durum Analizi)*. İstanbul: Arı Sanat, 2019.

Halilovic, Safwat M. *Hıfz – Memorization Of The Qur'an*. Cairo, 2005.

Humsî, Mustafa el-. *Modern Usul ve Tekniklerle Kur'ân-ı Kerim'i Ezberleme ve Muhafazası*. çev. Necdet İçel. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2014.

Ismail, Fatimah Zaharah vd. “Retaining Quranic Memorisation for Huffaz at the Malaysian Tertiary Institutions: Key Challenges and Future IoT Potentialities”. *2019 7th International Conference on Future Internet of Things and Cloud Workshops (FiCloudW)*. 26-30. Turkey: IEEE, 2019.

Kaya, Davut. “Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemlerinin (Hafızlıkta ve Yüzünden Okumada) Geliştirilmesi”. *Etkili Din Öğretimi*. 519-530. İstanbul: Tidef, 3. Basım, 2010.

Krippendorff, Klaus. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. United States of America: SAGE Publications, 2004. <https://doi.org/10.4135/9781071878781>

Latipah, Eva. “Motives, Self-Regulation, and Spiritual Experiences of Hafızh (The Qur'an Memorizer) in Indonesia”. *International Journal of Instruction* 15/1 (2022), 653-672.

Osmanoğlu, Cemil. “Hafızlık Eğitiminde Bilişsel Hazırbulunuşluk”. *Erciyes Akademi* 36/4 (2022), 2065-2085.

Osmanoğlu, Cemil - Göksun, Ayşe Nur. “Hafızlık Eğitiminde Başarı ve Motivasyon”. *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*. ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek. 117-201. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.

Özdamar, Yunus. “Hafız Yetiştirmede Anne ve Babanın Rolü”. *Dünden Bugüne Kur'an Eğitim Öğretimi ve Kur'an Kursları*. 125-128. Ankara: DİB Yayınları, 2021.

Öztürk, Hayrettin. “Bilgi, Kalite, Hazırbulunuşluk ve Verimlilik Bağlamında Hafız Adaylarının Eğitimi”. *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. ed. Hatice Şahin Aynur. 61-80. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.

- Rohmad, M. Utsman Arif Fathah. "Juz'i Method: The Technique of Speeding up The Memorization of the Quran at the Pondok Tahfidz Islamic Centre Bin Baz". *International Journal of Social Science and Human Research* 5/9 (2022), 4083-4095.
- Saleh, Muhammad Hafiz vd. "Developing An Effective Quran Memorisation Technique Using Fuzzy Delphi Method". *Al-Qanadir: International Journal of Islamic Studies* 7/1 (2017), 10-15.
- Shukri, N. H. A. vd. "Educational Strategies on Memorizing the Quran: A Review of Literature". *International Journal of Academic Research in Progressive Education & Development* 9/2 (2020), 632-648.
- Subaşı, Münevver - Okumuş, Kübra. "Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/2 (2017), 419-426.
- Şekerci, Abdulkadir - Çakmak, Ahmet. "Hafızlık Eğitiminde Kur'an Kursu Terki". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (2023), 359-392.
- Taufik, Riza Kurniawan vd. "Preserving Qur'an Through Blind Eyes: Self-Regulation of Blind People in Memorizing the Qur'an". *Journal of Disability & Religion* 0/0 (2022), 1-12.
- Temel, Nihat. "Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 35-60.
- Tunçer, Mustafa. "Nitelikli Hafızlık Eğitiminde Ezberin Mana ile Bütünleştirilmesinin Önemi". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2020), 615-635.
- Ünsal, Bilal. *Günümüz Kur'ân Kurslarındaki Hafızlık Eğitimi ve Problemleri (İstanbul örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yenen, İbrahim. "Zaman ve Dindarlık İlişkisi: Ramazan Dindarlığı". *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (2015), 601-616.

Methods of Preserving the Hifz: A Qualitative Research on People Who Preserve the Qur'an Memorization.

Assoc. Prof. Dr. Cemil OSMANOĞLU
Mine TAŞKIN

Extended Summary

Quran memorization is an important non-formal educational practice in the Islamic education tradition. Quran memorization training still maintains its importance today. As in different parts of the world, different experiments and searches have emerged in hifz education in Turkey. However, to what extent those who are hafiz preserve their memorization is an important matter of debate. As a matter of fact, not every person who memorizes the Quran can keep his memorization.

The main purpose of this study is to reveal the methods of Qur'an memorization of those who have successfully maintained their memorization until their advanced ages and the main motivational sources behind their efforts in this direction. In this way, good examples of memorization retention can be better recognized. This will contribute positively to Quran education in the long run. The research is expected to make personal contributions especially to individuals who want to maintain their Quran memorization.

Case study design was used in the research. In this context, data were collected from 55 participants using snowball sampling technique and semi-structured interview form. The participants live in different provinces of Turkey. Interviews were conducted face-to-face in the provinces where the researchers were located and online in other provinces. The interviews with the participants lasted 20-30 minutes on average. Nvivo 10 software was used to analyse the interviews. Content analysis was used as the data analysis method.

As a result of the research, it was observed that the study group members most commonly performed daily routine repetitions while maintaining their memorization. Making a "hatim" (read the Quran from beginning to end from memory or looking at the text), which is an approach emphasized in the Islamic educational tradition, was also seen here. However, there are differences in the nature, frequency, and timing of daily routine repetitions. It was also understood that the participants also applied practices such as applying a special repetition program, listening Quran due to their profession and reading in certain periods. In order to protect the memorization, it was observed that professional support from certain institutions or individuals was used to reinforce the memorization. It can be said that people working in non-formal religious education maintain their memorization more easily as a requirement of their profession.

Participants were also asked about the main factors behind their efforts to maintain their memorization. In this context, they mentioned belief in the value of memorization, love for the Qur'an, family and teacher influence, belief in the Hereafter, and love for Allah. In this context, they also mentioned conscientious feelings such as responsibility and some personal desires and practices such as praying with a "hatim". These data show how strong and significant internal

motivation is in maintaining Quran memorization. These data show that internal motivation has a strong and significant effect on the retention of Quran memorization. Religious beliefs and personal characteristics play a particularly important role in maintaining Qur'anic memorization.

As the participants emphasized, repetition exercises with someone who has memorized the Quran can be useful for retention. It seems especially useful to try to read during prayers. In this sense, Ramadan and tarawih prayers can be considered as an opportunity. It may also be necessary to contemplate on the meaning of the Qur'an, to study the Qur'anic text and exegesis, and to develop encoding strategies on difficult verses. Listening is also seen here as an important repetition strategy. In the works written on hifz education, it is stated that listening to the Quran from others is a very effective method in preserving memorization. Listening to others contributes to seeing and compensating for deficiencies and mistakes in recitation. It should not be forgotten that loving the Quran and striving to live it is an important component of all these efforts. Repetition without integrating the Quran with life will not make a serious contribution to the person in the long run. Trying to live the life prescribed in the Quran by avoiding sins is very important in the preservation of memorization. Maintaining memorization means living a life in balance with the Quran. It is not meaningful to be a hafiz with the tongue and not accompany it with the heart.

Families, schools, non-governmental organizations, foundations, and official institutions have certain duties in preserving memorization, especially at an early age. The preservation of Quranic memorization is not sufficient when it is left to the individual's own efforts. There are limitations to memorization retention, especially in areas of work outside of religious education and religious services. First, parents should encourage their children to retain their memorization after hafiz, monitor them and establish the necessary connections. On the other hand, schools should provide these students with the necessary conditions for repetition and consolidation and provide them with support in middle and high school. At this point, there may be various opportunities such as recitations, regular repetitions during prayers, and Qur'anic lessons that should be recited in certain time periods. On the other hand, various contacts can be established with high school courses such as Arabic and rhetoric. In order to overcome the limitations imposed by the conditions in university and business life after high school, social platforms, sharing areas, meetings, gatherings, etc. can be organized where hafiz able to come together and follow the memorization and protection processes. Especially in business life, it may be meaningful to follow non-governmental organizations in order not to leave the hafiz without support.

Keywords: Religious education, Qur'an, Qur'an memorization, Hifz training, Preservation of Qur'an memorization.